

Björn Engholm – žymus Vokietijos politikas. Gimė 1939 m. lapkričio 9 d. Liubeke. Aukštojo mokslo diplomą suteiktas jam Hamburgo universitete. Po studijų dirbo laisvai samdomu žurnalistu, nuo 1964 m. – dėstytoju. Nuo 1988 iki 1993 m. buvo Šlezvigo-Holšteino žemių ministras pirmininkas, o nuo 1991 iki 1993 metų – Vokietijos socialdemokratų partijos vadovas.

Kultūra Baltijos jūros regione – tapatybės pagrindas

— BJÖRN ENHOLM

Mane vis trikdo štai koks dalykas:

Kaip stipriai mūsų dienomis visame kame tiesiogine to žodžio prasme dominuoja ekonominiai aspektai: tikslas, nauda, pelnas, efektyvumas, sėkmė kaip niekad anksčiau istorijoje tapo viskam taikomam masteliu.

Diskutuojant apie švietimą mus pirmiausiai domina profesinė karjera; ginčydamiesi apie Europą galvoje turime eurą ir Centrinę Europos banką; kalbant apie tautos teigiamus bruožus prisimenami ekonominiai geografinės padėties veiksniai; sportas jau seniai yra ūkinė įmonė; žiniasklaidos vertė matuojama pagal aprėpimą ir reitingus; miestai tampa pirkimo rojais, stotys – malonumų centrais; kino teatrai kotiruojami biržoje; Ekologiškai orientuotas bankas siūlo investicinius projektus – viskas tampa ekonomika.

Šie mechanizmai veikia universaliai, persmelkia visas šalis ir kontinentus (nuo Norvegijos iki Indonezijos) nestabdomi jokio socialinio sluoksnio, jie neišskiria nė vieno visuomenės segmento: pasaulis tampa globaliu ekonomikos kaimu, kuriame visi veikia pagal tokias pat taisykles – tai nauja lygiavos forma.

Šio beribio perspektyvų siaurinimo veikiami pamirštame, kad mūsų kontinento šaknys, jo žavesys, jėga yra kultūra. Juk prie Europos ištakų buvo ne imperijos, valdžios ir ekonomikos, o miestai ir regionai (kaip antai Atėnai, Roma, Kreta, Rodas...), kurių legendinę šlovę grindė vaisingos ir įvairialypės kultūros.

Susisteminius šias naująsias istorines varomąsias jėgas, galima atrasti penkias kultūrinės pagrindines linijas, negrižtamai paveikusias mūsų žemyno žmones bei jų vertinimą pasaulyje:

- Mitus įveikiantis racionalus mokslinis mąstymas, jis prasideda su graikų filosofais, po jų atėjusius scholastus, paskui ankstyvąjį gamtamokslį mąstymą pakeitė enciklopedistai ir prancūzų Apšvieta, Frankfurto mokykla ir kritiškieji mūsų dienų postmodernistai;
- Išlavintas formos ir praktikos pojūtis, išaugęs iš racionalaus mąstymo ir nuo romėnų laikų sisteminiu pòlių formavimu pasiekęs didelio tobulumo;
- Romėnų bažnyčios paskleistas tikėjimas, vedęs į pirmąjį – teologinį – Europos integravimą ir formavęs visą europietišku vertybių pasaulį;
- Paraleliai – žydiškasis tikėjimas ir dvasia, kurių dėka Europa gavo neišmatuojamų kultūrinių lobių ir inovatyvių idėjų; bei
- Menų įvairovė ir gausa: tapyba ir skulptūra, muzika ir teatras, literatūra, dailieji amatai – unikalus globalus juslių ir kūrybingumo kraštovaizdis.

Paprasčiau tariant: jei kas nors formavo Europos veidą, jo vidinę ir išorinę pusę, jei kas nors fundamentaliai formavo mūsų kaip europiečių tapatybę, tai buvo ir yra menai, racionalus pasaulėvaizdis ir tikėjimas: visa tai, kas klasikine prasme laikoma kultūra. Tai beveik be išlygų sakytina ir apie Europos šiaurę.

Kai kalbama apie šiaurę, o tiksliau pasakius – apie Baltijos jūros regioną, taip įvardijama didžioji teritorija, jei tiksliau – susidedanti iš kelių istoriškai, geoekonomiškai, ekologiškai ir kultūriškai skirtingų dalių (mezoregių):

- Pačioje šiaurėje – Skandinavijos pusiasalio dalis į šiaurę nuo poliarinio rato, šiandieninis Barenco regionas, taigi šiaurės Norvegijos, šiaurės Švedijos, šiaurės Suomijos ir šiaurės Rusijos mikroregionai;

- Tikrasis Baltijos jūros regionas su Šlėzvingo Holšteino, Meklenburgo–Priešakinės Pomeranijos teritorijomis, Šiaurės Lenkija, Karaliaučiaus sritimi, Lietuva, Latvija, Estija, Peterburgu, Pietų Suomija, pietų Švedija, pietų Norvegija ir Danija;
- Ir – bent jau iš dalies – „naujoji Vidurio Europa“, taigi Lenkija, Lietuva, Baltarusija, Ukraina, Čekija etc., save identifikuojančios pagal „jogailaičių liniją“ ir interesus plėtojančios tiek į šiaurę, tiek į pietus (link Alpių-Adrijos regiono).

Buvęs mūsų (Šlėzvingo-Holšteino) žemės Europos reikalų ir teisingumo ministras Gerdas Walteris užsiminė, kad – skirtingai nuo Viduržemio jūros regiono – nepaisant šiaurietišku skirtybių galima kalbėti apie „Baltijos jūros šeimą“. Jei taip yra iš tikrųjų, kuo aš linkęs tikėti: kas tai sąlygoja? Dėl ko liubekiečiai Taline visad jau-tėsi kaip namie, kopenhagiečiams nesvetimas Gdanskas, rygiečiams patinka Hamburgas, o stokholmiečiams – Vilnius? Dėl ko piečiau sienos gyvenantys danai puikiai sutaria su šiauriau gyvenančiais vokiečiais, visam pasauliui demonstruodami pavyzdinį mažumų modelį? Ir dar – nepaisant dramatiškų istorinių įvykių ir gilių žaizdų!

Prie to tikriausiai prisidėjo ilgą laiką Baltijos jūros regiono istoriją lėmusios mišrios valstybės. Danijos ir Šlėzvingo-Holšteino, Švedijos ir Danijos, carų ir Gotorfų, Meklenburgo, Danijos ir Prūsijos, lenkų kilmės karalius Zigmantas III Švedijos soste, o ir pati daugiaetniska Prūsijos valstybė, ankstyvosios Švedijos reformos Livonijoje, europietiškoji kultūros persunkto Sankt Peterburgo traukos jėga – tarp visų valstybių vis buvo sąsajų, persipynimų ir bendrų linijų, visa tai galų gale tapo pastebimu atvirumu, įvairialypiškumu ir daugiakultūriškumu. Prie to, suprantama, prisidėjo Hanza, ištikus šimtmečius nepaisydama jokių sienų jungusi žmones ir kultūras (o jos dvasia griuvus sienoms tarp blokų dar sykį įgavo stebėtiną patrauklumą).

Niekad nebuvo vienareikšmiai, permainingi valdžių santykiai sąlygojo, kad prie Baltijos jūros ilgiau neėmė dominuoti nė viena valstybė – reikšminga ypatybė, kaip ir toji, kad Baltijos jūra (kitaip, nei Atlantas ar Ramusis vandenynas) per pasaulinius karus nedegeneravo iki „karo jūros“. Šaltojo karo metais NATO, Varšuvos sutarties ir

skandinaviško neutralumo palaikomo saugumo balanso dėka jūra turėjo taiką ir tam laikui išskirtinius kultūrinius mainus.

Dar svarbiau ir tuo pačiu fundamentaliau mano akimis yra tai, kad per įvairialypius istorinius susipynimus ir natūralias gyvenimo aplinkybes šiaurėje radosi mentalinių panašumų ir labai specifinis kultūrinis klodas, kuris sudarė daugiau nei rudimentišką šiaurietišką tapatybę: baltijiečiai turėjo – nepaisant viso jų santūrumo – turtingas, savitas, o atskirose atkarpose ir labai panašias kultūrinės tradicijas. Tarp jų labiausiai pastebima, kadangi tai tarsi savotiškas bendras ir matomas „patirties kiautas“ (E. Blochas), yra unikali degtų plytų gotikinė architektūra, kuri ypač bažnyčių statiniais suponuoja tarpregioninį tėviškės įspūdį.

Kita su niekuo nesupainiojama tradicija išišaknijusi sakmėse, padavimuose ir iš jų atsiradusiose dainose. Nuo suomių Kalevalos epo, iki estiškos Kalevo sūnaus (*Kalvipoeg*) bei latviškos galiūno žmogaus ir lokės sūnaus (*Lačplēsis*) legendos, nuo valstiečių pasipriešinimo dainų iki daniškų baladžių *kaempeviser*, ar tai būtų Nilsas Holgersonas iš „Stebuklingų Nilso kelionių“, mažasis pasakų nykštukas ar „Audros raitelis“, nuo latvių liaudies dainų iki dainuojančios baltų revoliucijos – retai kur sutiksi tiek tarpusavyje turiniu susijusių, visas sienas įveikiančių „šiaurietišku“ ekspresijų.

Žvelgiant į Bendo Notke altorius Arhuse ir Liubeke, prisimenant, kad Ph. O. Runge ir C. D. Friedrichas buvo pakviesti į Kopenhagos akademiją, klausantis Sibelijaus, Čiurlionio, Barkausko ar Griego „Pero Giunto“, matant scenoje Ibseną, skaitant Žemaitę, Mieželaitį, Janą Krossą, Knutą Hamsuną, Anderseną Nexö ar Klausą Grothą supranti: tai – šiaurė.

Pagaliau (bet ne galiausiai) į stalą patiekus gerą porciją ungurio drebučiuose, silkės su krapais, dešrelių keistu pavadinimu „piolser“, seliavos ikrų *lojrom*, rūkyto elnienos kumpio ar cepelinais vadinamų įdarytų kukulių – ir dar gelsvos naminukės, kurią islandai pelnytai vadina „juodąja mirtimi“, o danai ir norvegai eufemiškai pakrikštijo „jubiliežumi“ arba „linija“ – tuomet ir skonis, ir pojūtis bylos: tai neturi nieko bendra su italų *cuisine* ar prancūzų *grand cru* – tai tikrų tikriausia šiaurė.

Kultūra plačiąja prasme kaip visų materialių ir nematerialių išraiškų suma, patirta sąmoningai ar juntama tik kažkur po oda, yra svarbiausias orientyras identifikuojantis su Baltijos regionu ir jo viduje. Čia žmogui daug kas pažįstama, čia jis gerai jaučiasi, nepameta orientuodamasis globaliosiose tendencijose, trumpai tariant: bendri ir panašūs kultūriniai motyvai šiaurės Europoje gali būti susikalbėjimo, supratimo, pripažinimo ir pagarbos instrumentai – taigi neįkainojami pamatai taikingumui ir santarvei.

Kokia teisinga ši tezė, įrodo sambūvis prie Baltijos jūros: įvairialypė vienovė išspausta, ne ekonomiškai ir politiškai, o pagrįsta kultūriškai!

Paprastai sakant: kadangi baltijiečiai puoselėja savo kalbą ir kultūrinės ypatybes, jie gerbia vienas kitą. Tik turintis savo kultūrą, sugeba vertinti kaimyno kultūrą...

Man iš to seka, kad kultūros skatinimui ir puoselėjimui turi tekti svarbus vaidmuo. Tačiau kaip yra su pagrindiniais kultūros elementais: kritiškuoju protu ir menų pasauliu?

- Kiek čia reiškia Kanto patarimai vadovautis protu ir Descartes „*cogito ergo sum*“? Kur yra kritiškasis protas, pastebintis neteisingus procesus, ir kur *universitas*, siūlantis pasirinkimą ateityje? Kur aistringas atviras disputas apie alternatyvas? Protingųjų visuomenės galvų diskursas apie jos ateitį? Atrodo, tarsi protas eitų paskui duonos kąsnį, orientuotųsi į rinką, tiektų produktus, kurie jai tinka, yra paklausūs, racionalumas primygtinai reikalauja ekonominių-techninių dalykų. Galvojančių kitaip, nepaisančių laiko dvasios, skeptikų – jei tokių dar liko – publika vis mažėja, jie neturi reitingų ir jau todėl – rinkos: beribis kritinis protas, bene didžiausia Europos jėga, visų laisviausiais laikais nepražysta gražiausiais žiedais!
- Juslių kultūra, estezė, taigi, juslinis suvokimas, įleidžiantis mus į pasaulį ir tampantis bet kurio meno kūrinio pagrindu, irgi labai greit keičiasi;
- Regėjimą, mūsų vizualinę kompetenciją stipriai formuoja ir įtakoja judantys paveikslai, kurių antplūdis (300–400 000

valandų per metus Liubeke ar Gdanske) tiesiai į namus pristato viską, ką dar praėjusi kartą turėjo atrasti pati. Kuo daugiau paveikslų, tuo mažiau langų, nes turint visus paveikslėlius nebereikia smalsiai žvelgti už jų. (Wolfgang Welsch);

- Panašius pokyčius tenka patirti ir klausai, audityvinei mūsų suvokimo gijai. Galima tik spėlioti, kas laukia, atsidūrus po akustiniu gaubtu, po kuriuo – darbe, pas kirpėją, prekybos centre, lifte, kavinėje, oro uosto tualete ar klube – skamba amžinai tie patys muzikiniai klipai; kai radijas (senoji kalbos buveinė) tampa bekalbe popmašina, o kalba – reklamos pranešimų ar „action news“ laikmena; kai muzikinė įvairovė ištirpsta postmoderniame *cross-over*; kai diferencijuotų klausos potyrių, tylos, klausos regeneravimosi vietos tampa vis retesnės;
- Tai, kas tinka regėjimui ir klausai, pasakytina ir apie kitas jusles – lytėjimą, uoslę, skonį. Kuo „švaresnis“ tampa šis pasaulis, kuo daugiau sintetinių kvapų jį persmelkia, kuo plačiau aprėpia menkaverčio ir greitojo maisto kultūra, kuo universalesnės ir neįvairesnės tampa kvapų ir skonių variacijos, kuo plačiau senąją gamybą rankomis pakeis dideli pramoniniai gamintojai o individualų – masinis dizainas, kai seksas yra pirmiau erotikos, tuo labiau tai atsiliepia mūsų skoniniams, olfaktoriniams ir taktiliniams gebėjimams.

Vienas šiuolaikinis vokiečių kompozitorius ir dirigentas Hansas Zenderis neseniai štai kaip išsakė savo baiminimąsi dėl to, kad kultūra vis labiau ir labiau tampa rinkos preke, ūkio produktu, kurio kainą lemia pasiūla ir paklausa, o vertinamas jis pagal naudą ir paskirtį. Tai esanti kultūrinių naujovių mirtis, kai menas degeneruoja iki ekonomikos ataugos.

Apie šią akimirką pasakytina: iš atviro, smalsaus ir jautraus suvokimo išaugę gebėjimai (netiesioginiai estetiniai procentai) – gebėjimas toliau aprėpti žvilgsniu, aiškiau išgirsti ar jautriau čiuopti visuomenėje neturi prioriteto.

Išvada: kultūrai ekonomikos ir politikos kontekste tenka tik antraplanis vaidmuo; tai tinka didelei Europos daliai – be abejonės,

ir šiaurei. Nors estetiškas lygmuo ir yra fantazijos bei kūrybingumo šaltinis ir paprasčiausias būdas susikalbėti.

Kad kuo kietesni ekonominiai varžtai, tuo didesnė grėsmė kyla kultūrai, jaunosios šiaurės rytų ir vidurio rytų Europos demokratijos jau žino. Ten, kadangi valstybė ne tokia turtinga, o sponsorai ar mecenatai retesni, ekonominė nauda nusveria viską, o kultūrai gresia tapti prabanga. Čia dar prisideda, kad per ilgą atskyrimą nuo raidos laisvajame pasaulyje pritvinko poreikis pasivyti, kurį reikia patenkinti – o trūkstant finansinio pagrindo dažnai tiesiog paprasčiausiai perimama banalioji vakarietiška kultūra (makdolnaldizuojama).

Ilgais istorijos laikotarpiais nacijos išliko todėl, kad gebėjo svetimų valdžią atremti stipria kultūrine tapatybe; puikiausias pavyzdys čia būtų Lenkija, kiti – baltų dainų šventės, dainuojanti lietuvių revoliucija ar taikus Rytų vokiečių pakilimas.

Savarankiškumo, savo išraiškos troškimas, istorijos įsisąmoninimas, nacionalinės ir regioninės kultūrinės ypatybės vis suteikdavo tautoms jėgų pasipriešinti priespaudai, atgauti laisvę bei kultūrinę identitetą. To pamoka: ten, kur žmonės patys sprendžia, kaip gyventi, kur jie turi savo orientyrus, puoselėja savo kultūrą, atsiveria didesnės galimybės santarvei ir taikingumui.

Grėstų didelė nelaimė, jei Europos tautos, šiandien atsikovojušios taip trokštą laisvę, prarastų savo kultūrinę tapatybę žygiuodamos į globalųjį ekonomikos kaimą...

Ko reikia mūsų laikmečiui? Ko reikia žmonėms šiaurėje, gyvenantiems (pasak buvusio lenkų ambasadoriaus J. Reiterio) „ant slenkančios pasaulinio ūkio kopos“, kai natūralios sąlygos ir geoekonominė situacija juos ne taip jau gausiai apdovanojo?

Jiems reikia to, kas įtakojo juos istorijos eigoje, kas formavo jų tapatybę, tik šiuolaikine atgaivinta forma:

- Modernaus tikėjimo; ne tik todėl, kad jis gali būti atrama, bet ir todėl, kad jis yra stipri investicija į pasaulio etikos (anot Hanso Kūngo) raidą;
- Puoselėti kritišką protą, nes be jo neįmanomos ekonominės, socialinės ir politinės naujovės;

- Menų sklaidos plačiąja prasme, nes jos yra pliuralistinis ir neišsemiamas fantazijos bei kūrybingumo šaltinis ir tarpregioninio bendravimo pagrindas.

Šiame kontekste leiskite pateikti du pasiūlymus:

- Pirmiausia: Šiaurės istorija. Kad būtų aktualizuojama praeitis, prusinama apie kilmę, raidą, klaidžiojimus, persipynimus, bendrumus: dešimties šiaurės valstybių istorijos institutų kartu parengta, mokliškai pagrįsta, tačiau lengvai skaitoma „Šiaurės/ Baltijos jūros tautų istorija“.
- Antra: Kultūra kaip kelrodis. Kultūros lygmeniui šiandieniniuose šiaurės tarpusavio ryšiuose tenka tik antraeilis vaidmuo, dar daugiau: dažniausiai jis pavaldus ekonomikai ar politikai kaip rinkodaros ar įvaizdžio veiksnys. Tai, kad kultūra gali turėti savarankiškų funkcijų – ji yra istorinė atmintis, vitalizuoja juslinį suvokimą, tampa fantazijos ir kūrybos pagrindu – iš tiesų pripažįstama ir vertinama retai.

Prasminga būtų:

- Intensyviau ir plačiau skatinti kultūrinius susitikimus šiaurėje, dosniai duodant ir drėbtelint, o ne šykščiai varvinant;
- Šalies ekonomiką pritraukti gerai sudaryta sponsorių ir mecenatų koncepcija, o padedant fondui „Ars Baltica“ – patraukti potencialius narius į šiaurietišką kultūros rėmimą...

Ekonominių ir finansinių varžtų laikais gal ir naivu atrodo įsivaizduoti *Mare Balticum* regioną, kuriame kultūra yra autonomiška ir didelė vertybė. Bet jei neįgyvendinami būtų net tokie kuklūs lūkesčiai – kokios tada būtų žydinčios šiaurės vizijos?

„Europa arba išliks kultūriškai, arba visai neišliks“, – prieš kurią laiką sakė išties autoritetingas prancūzų istorikas Jaques Le Goff. Šis teiginys verčia susimąstyti – ir žemyno šiaurėje...

Pranešimas perskaitytas 2008 m. liepos 14 d.

Iš vokiečių k. vertė Kristina Sprindžiūnaitė